

O propovijedima iz *Postile* (1568) Antuna Dalmatina i Stipana Konzula

ZLATA ŠUNDALIĆ

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet,
Lorenza Jägera 9, HR 31000 Osijek, zsundalic@ffos.hr

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Prispevek analizira pridige latinske izdaje *Postile* (Regensburg, 1568) Antuna Dalmatina in Stipana Konzula. *Postila* je bila namenjena Hrvatom v diaspori, še posebej tistim, ki so živeli v Železnem in okolici, zato se njegova prevajalca štejeta za začetnika gradišćanskohrvaške literature. V uvodnem delu prispevka so omenjene pomembne determinante hrvaške protestantske literature, v osrednjem delu pa so analizirane adventne pridige. Gre za osem pridig, saj odlomek iz evangelija za vsako nedeljo interpretirata dve pridigi (*homiliji*, na primer: *Parva omilija od prave vire ili časti Božje*, *Druga omilija parve nedile od prišašća*). Pridige so oblikovane po skupnem vzorcu: apostrofiranju vernikov sledi definicija teme, potem njena razlaga in zaključek, ki optimistično poudarja, da prihaja Božji sin z namenom našega odrešenja in da nas ne obsoja. V zaključnem delu prispevka je obravnavano, katera splošna načela hrvaške protestantske literature potrjujejo analizirane adventne pridige.

This paper analyses sermons from Antun Dalmatin's and Stipan Konzul's Latin script edition of *Postila* (Regensburg 1568). *Postila* was intended for Croatian emigrants, especially those in Željezno and its surroundings. Therefore, its translators are considered to be the creators of Burgenland Croatian literature. The introduction lists important determinants of Croatian protestant literature, while the central part of this paper analyses Advent sermons. To be more exact, eight Sunday sermons are examined, because one chapter from the gospels for every Sunday of Advent is interpreted through two sermons (*omilije – homilies*, for example: *Parva omilija od prave vire ili časti Božje*, *Druga omilija parve nedile od prišašća*). They were shaped according to a common model: each starts by addressing the gathered worshipers, which was followed by defining the topic and its explanation with a conclusion which was always optimistic in emphasizing that the Son of God is coming for our salvation and not for our damnation. To conclude this paper we examine which determinants of Croatian protestant literature are confirmed by the analyzed Advent sermons.

Ključne besede: protestantizem, *Postila*, pridiga, vsebina, struktura, slog

Key words: Protestantism, *Postila*, sermon, content, structure, style

1 Uvod

Hrvatska književna historiografija za književnost nastalu u vrijeme reformacije koristi različito periodizacijsko nazivlje, što potvrđuju i sljedeći primjeri: *protestantska književnost* (Bučar 1910), *hrvatski protestantski književni pokret* (Vodnik

1913: 195), *pokušaj reformacije* (Ježić 1993: 97), *protestantski pokušaj* (Kombol²1961: 204; Kombol, Novak 1992: 172), *protestantska reformacija* (Kombol²1962: 204; Kombol, Novak 1992: 172), *reformacija, protureformacija* (Jelčić 1997: 46; Jelčić²2004: 77), *književnost reformacije* (Franičević 1974: 163; Franičević 1983: 590). Ono što je u povijestima stare hrvatske književnosti pod različitim periodizacijskim označnicama rečeno o književnosti iz vremena reformacije, danas je dio općega znanja iz kojega se mogu izdvojiti određene sastavnice. Tako se danas iz djela hrvatske književne historiografije dobivaju informacije o zemljopisnoj smještenosti hrvatske protestantske književnosti, detektirani su utjecaji, istaknuta je važnost Ivana Ungnada i rada tiskare u Urachu kao njezina središta u egzilu, ističe se prihvatljivost Lutherova nauka o povratku na *Sveto pismo* kao i kritika papinskih pretjerivanja, naglašava se da se liturgija izvodi na razumljivom narodnom jeziku, da se afirmira privatnost u ophođenju među ljudima kao i slobodna volja, da knjiga postaje sredstvo širenja protestantizma ali i sredstvo za ostvarivanje određenih političkih ciljeva, nadalje neizostavno se navodi prva i posljednja knjiga tiskana u protestantskoj tiskari (*Razgovaranje meju papistu i jednim lutoran iz 1555. godine i Beneficium Christi. Govorenje vele prudno iz 1565. godine*), navode se pisci i djela, zatim se kaže da su djela pisana čakavskim narječjem (ali s tendencijom stvaranja jezika »općenoga«), da književnost ima prevodilački karakter, da njezina umjetnička vrijednost nije visoko ocijenjena, da nije sklona pjesničkim uresima, ali da zato ima razvijen osjećaj za realnost, zatim se naglašava da se pridaje stanovita pozornost vanjskom izgledu knjige, a knjige se (zajedno s letkom, slikom i plakatom) vrlo agresivno koriste u propagandističke svrhe, pri čemu je raspačavanje hrvatskih protestantskih knjiga vrlo otežano pa i pogibeljno (inkvizicija je, na primjer, prijestupnike kažnjavala i utapanjem), zbog čega je od otprilike 25 000¹ tiskanih djela sačuvano tek oko 250 primjeraka.

Hrvatski su književni historioografi konstatalirali da djela hrvatskih protestanata nemaju izrazito književni karakter, da nastaju za potrebe bogoslužja i da imaju moralne i didaktičke ciljeve (Jelčić 1997: 49). U odnosu na genološku sliku hrvatske protestantske književnosti zamijetili su da ona nije naročito razvedena jer je čine: abecedari, katekizmi, molitve, postile, prijevod *Svetoga pisma Novoga zavjeta*, apologetski i popularizatorski tekstovi (Ježić 1993: 98; Kombol, Novak 1992: 173; Franičević 1974: 163).

U navedenoj genološkoj slici svoje mjesto nalazi, kako je navedeno, i jedan subliterarni žanr, a to je propovijed. Riječ je o crkvenom govorništvo koje se svojom impostacijom u misi otvaralo izvanjskim sadržajima ali ih istovremeno i obuzdavalno zbog svoje svedenosti u teološke okvire (Kombol, Novak²1992: 291). Propovijed je govoreno tumačenje, razjašnjenje kršćanskih istina ili evanđeoskih događaja (Bratulić 1996: 5), ona naučava i pronosi Isusovo učenje zapisano u evanđeljima. Može se usporedno promatrati i kao izraz pastoralno-vjerskoga rada, ali i

¹ Alojz Jembrih donosi nešto drugačije podatke: »Da je za nepune četiri godine u ,biblijskom zavodu' (1561–1564) Ivana Ungnada (1493–1564) u Urachu objavljeno 37 naslova hrvatskih knjiga u 31 000 primjeraka namijenjenih Južnim Slavenima, treba zahvaliti kako Istranima Petru Pavlu Vergeriju, mlađem (1489–1565), Stipanu Konzulu (1521–1579), Antunu Dalmati (†1579), tako i Slovincu Primožu Trubaru (1508–1586) i ostalim suradnicima te brojnim mecenama u Njemačkoj.« (Jembrih 1993: 18)

kao književnoumjetničko govorničko nadahnuće. Propovijed je govor (lat. *oratio*) napisan ili izgovoren prema pravilima govorništva, ona je i govor (*postila*) izrečen nakon evanđeoskog čitanja (postila < lat. *post illa verba* – »nakon ovih riječi«), ali i razgovor (molitva) s Bogom (grč. *homilia* – razgovor).

U latinskom se jeziku razvila bogata terminologija vezana uz propovijed: *oratio*, *contio*, *ars concionandi*, *ars praedicandi*, *postila*, *homilia*, *rhetorica ecclesiastica*. Ni hrvatska terminološka baština ne zaostaje za latinskom što potvrđuju sljedeći nazivi za propovijed: *prodika*, *prodeka*, *predika*, *pridika*, *prodečtvo*, *čtenje*, *slovo*, *kapituli*, *duhovna besjeda*, *besida*, *pripovijedanje*, *povidanje*, *razgovor duhovni*. Naziv *propovijed* ustalio se u hrvatskoj crkvenoj terminologiji tek u 19. i 20. stoljeću.

Središte hrvatskoga protestantizma bilo je u Urachu, a njegov glavni pokretač Ivan Ungnad (1493–1564) koji je osnovao tiskaru i s okupljenim suradnicima uspio u svega nekoliko godina (1561–1564) otisnuti oko 25 000 (ili nešto više) hrvatskih vjerskih knjiga na glagoljici, ćirilici i latinici. U Ungnadovom uraškom »biblijskom zavodu« u prevodilačko-izdavački rad bili su uključeni Stjepan Konzul Istranin i Anton Dalmatin, ali i drugi suradnici, većinom prevoditelji (Juraj Cvečić, Juraj Juričić, Matija Pomazanić, Gjuro pl. Drinovački, ...):

Najjače je reformatorsko središte u to vrijeme Metlika u Beloj krajini koja je bila stjecište ne samo slovenskih nego i hrvatskih protestantskih propovjednika. Propovjednika je bilo i u vojnim garnizonima u kojima su bile stacionirane njemačke posade (Karlovac, Ogulin, Senj, Sisak, Petrinja, Koprivnica pa i Bihać dok je bio pod Hrvatskom). Među propovjednicima je bilo i onih koji su propovijedali na hrvatskom. (Franičević 1983: 590)

Kao propovjednici se spominju: Grgur Vlahović i Petar Lukić koji propovijedaju na području oko Ozlja, Krištof Slivic u Žumberku, Mihajlo Starin u Slavoniji, Stjepan Konzul u Ljubljani i Kranju, kasnije u Njemačkoj (Bučar 1910: 10, 12, 21, 74, 92), Juraj Cvečić u Sloveniji, a Juraj Juričić (zvan Jurij Kobila) u Kamniku i Ljubljani (Vodnik 1913: 200; Franičević 1983: 604–5, 606). Propovijedalo se običnome puku, ali i vojnicima. Protestantski vojnički propovjednici prate, naime, vojne postrojbe i za to dobivaju plaću: »Tako je na pr. vojnički propovjednik u hrvatskoj granici Andrija Lilko imao godine 1564. sto četrdeset for. plaće« (Bučar 1996: 12). Zabilježeno je da je i Juraj Juričić bio i vojni propovjednik 1574. u Ljubljani.

Propovijedanje se vezuje i uz ime prevoditelja i bibličara Stjepana Konzula Istranina (Buzet, 1521 – okolica Željeznoga, 1579), u mladosti popa glagoljaša koji kasnije prihvaća reformaciju i već 1549. biva prognan iz svoje župe u Starom Pazinu. Nakon odlaska iz Pazina neko je vrijeme propovjednik u Ljubljani i Kranju te u njemačkom Rothenburgu kod Primoža Trubara, a zatim i u Regensburgu. Bio je dobar propovjednik o čemu svjedoči sačuvana korespondencija iz koje se nešto doznaje o Konzulovim pripremama oko dolaska u Željezno i oko tiskanja latiničke *Postile*.² Propovijedanjem je, između ostaloga, pribavljao i materijalna sredstva za

² »Iz pisama koje je Ivanu Weißpriachu iz Steina (an der Donau) 9. listopada 1567. godine pisao tamošnji prodikator Christoph Reuter saznajemo da je najprije neki gospodin Teufel htio pozvati Stipana Konzula na svoja imanja. Reuter je međutim Konzula preporučio Weißpriachu za propovjednika među Hrvatima na njegovim imanjima.« (Jembrih 1993: 22) I dok je bilo onih koji su ga hvalili i preporučivali kao propovjednika, bilo je i onih koji su se protivili njegovu djelovanju (v. Jembrih 1993: 29).

život (Vodnik 1913: 198). Umro je u 58. godini života »kao hrvatski prodeikator« (Bartolić 1980: 72). Ovaj hrvatski protestant nije odigrao onu ulogu u hrvatskoj književnosti koju je u slovenskoj književnosti imao Primož Trubar.³

Propovjedi je govorio, prevodio (kao što je to učinio, na primjer, i s Trubarevom propovjedi o kreposti i jakosti kršćanske vjere /Franičević 1983: 602/) i objavljivao ih na glagoljici, ćirilici i latinici.

Čovjek s kojim je Konzul surađivao u uraškome krugu i koji je umro iste 1579. godine kada i Konzul, bio je Anton Dalmatin (? , početka 16. st. – Ljubljana, 1579). Dalmatin je bio svećenik (vjerojatno glagoljaš) koji je službovao negdje u Istri, ali zbog pristajanja uz protestantizam bio prognan te je sklonište potražio u Ljubljani. Tamo se nastanio u kući Matije Klombnera, uglednoga protestantskog djelatnika, poučavajući njegova sina, ali i prevodeći na hrvatski jezik Novi zavjet i ispravljajući prijevode Stjepana Konzula Istranina. Zatim odlazi u Njemačku (1561), radi kod grofa Ivana Ungnada u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu. Nakon prestanka rada tiskare odlazi u Regensburg i zatim u Ljubljanu gdje će dobiti mirovinu. O karakteru odnosa Dalmatin – Konzul može se pročitati i ovo:

Za odnos njegove suradnje s Konzulom vjerojatno nije bez značenja činjenica da je na svim izdanjima njegovo ime ispred Konzulova; što M. Rupel obrazlaže činjenicom da je »Dalmata već znao in uživao veći ugled«. (Palanović 1983).

U uraškome krugu Dalmatin je uz Konzula bio najaktivniji djelatnik:

Izuzevši *Postilu*, koja je 1568. tiskana u Regensburgu, sva Dalmatin–Konzulova izdanja tiskana su u Urachu, s naznakom najbližeg sveučilišnoga grada Tübingena kao mjesta izdanja. (Palanović 1983)

Uz Konzulovo se ime vezuje desetak naslova koje je objavio, uglavnom, u suradnji s Antonom Dalmatinom ali i s nekim drugim suradnicima, kao što su na primjer Juraj Cvečić i Juraj Juričić.

U tiskane latiničke propovjedi koje se vezuju i uz Konzulovo i uz Dalmatinovo ime navode se sljedeći naslovi:

Katehismus. Iedna malahna kniga, u koi jesu vele potribni i koristni nauci i artikuli prave krstianske vere, s kratkim tmačenjem za mlade i priproste ljudi. I ta prava vera od stana Božjega ili bića u svetoj Troici od svetoga Atanzia složena. Tere jedna lipa predika, od

³ »No, odmah na početku treba reći i to da bismo bili u velikoj zabludi ako bismo od skromnog pisca i prevoditelja Konzula željeli stvoriti nekakvu prvorazrednu književnu pojavu koja je sudbonosno djelovala na daljnji razvoj hrvatske književnosti i hrvatskog duhovnog života, kao što je pojava Primoža Trubara, recimo, sudbonosno djelovala na daljnji razvoj cjelokupnog duhovnog života slovenskog naroda. Govoreći, međutim, o tomu, moram ipak reći da je upravo činjenica, između mnogih drugih, da hrvatski protestanti nisu odigrali u povijesti hrvatske književnosti i hrvatskog duhovnog života onu ulogu koju su Trubar i njegovi suvremenici i sljedbenici odigrali u slovenskoj, mislim da je ta činjenica uvelike djelovala da su se hrvatski književni povjesničari, poduprti kroćeanstvom, samo sporadično upuštali u istraživanja hrvatske protestantske književnosti, pa se mi, izuzev Vlačića, u poznavanju hrvatskog protestantizma nismo mnogo dalje odmakli od stanja koje smo zatekli prije četrdesetak godina, kada je objavljena Bučarova *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti*.« (Bartolić 1980: 52–53)

kriposti i ploda prave karstianske vere, sada najprvo iz mnogih jazik u hrvatski iztumačena (1561. glagoljičko i ćiriličko izdanje; 1564. latiničko izdanje).

Parvi del Postile evanjeliov, koj se vsaku nedilu po običaju očito u crikvi čtu, začanši od Adventa ili Prišašća do Vazma, po gospodinu Ivanu Brencziu tumačeni i prodikani. Potle u harvacki jazik iz latinskoga verno obračeni i stumačeni po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu; Drugi del Postile, to jest, letni deli evanjeliov, ki se od vazma začavši, dari do prišašća očito u crikvi vsaku nedilu čtu: latinskim jazikom istumačeni krozi počtovanoga muža gospodina, Ivana Brenczia. Potli na harvacki jazik po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu obračeni (1562. glagoljičko izdanje; 1563. ćiriličko izdanje; 1568. latiničko izdanje).

Beneficium Christi. Govorenje vele prudno od dobročinenja ili dobrote propetoga Isukrsta ka krstjanom (1563. glagoljičko izdanje; 1565. latiničko izdanje).

Prodikovanje, tako su Konzul i Dalmatin nazivali propovijed u *Katehismusu* (Dalmatin, Istrijan, 1564 /pretisak iz 1991/: {34}), prijevodnoga je karaktera. Tako se, na primjer, za propovijed (*jedna lipa predika*) uključenu u *Katehismus* (1564) kaže da je redigirana prema jednoj Trubarovoj propovijedi, latinička dvosveščana *Postila* prijevod je latinskoga djela Johanna Brenza (1499–1570), a *Govorenje vele prudno* prijevod je znamenitoga neimenovano objavljenoga spisa *Trattato utilissimo del beneficio di Gesù Christo crocifisso verso i christiani* (Venecija 1543)⁴ (Jembrih 2009).

Prema podacima iz *Bibliografije hrvatske protestantske književnosti za reformacije* Franje Bučara i Franje Fanceva naklade navedenih djela bile su velike, čak i iz današnje perspektive. Prema dostupnim podacima *Katehismus* je tiskan u 4400 primjeraka (1561. glagoljičko izdanje – naklada 2000 primjeraka; 1561. ćiriličko izdanje – naklada 2000 primjeraka; 1564. latiničko izdanje – naklada 400 primjeraka), *Postila* u najmanje 1500 primjeraka (1562. glagoljičko izdanje – naklada 1000 primjeraka; 1563. ćiriličko izdanje – naklada 500 primjeraka; 1568. latiničko izdanje – nije navedena naklada), a *Govorenje vele prudno* u najmanje 1000 primjeraka (1563. glagoljičko izdanje – naklada 500 primjeraka; 1565. na talijanskom jeziku – naklada 500 primjeraka; 1565. latiničko izdanje – nije navedena naklada) (v. Bučar, Fancev 1938: 49–128).

U ovom je radu pozornost usmjerena na adventske propovijedi iz prvoga dijela latiničkoga izdanja *Postile* (1568) koja je bila namijenjena Hrvatima u dijaspori, posebice onima u Željeznom i njegovoj okolini te se stoga njezini prevoditelji smatraju začetnicima gradišćanskohrvatske književnosti.

2 Parvi del Postile (1568)

O *Postili* se prema podacima iz *Bibliografije hrvatske protestantske književnosti za reformacije* zna da je tiskana glagoljicom (1562. u Tübingenu), ćirilicom (1563.

⁴ O djelu *Beneficium Christi – Govorenje vele prudno* Elizabeta Palanović piše: »Ovo posljednje djelece prijevod je glasovitog anonimno objavljenog spisa *Trattato utilissimo del beneficio di Gesù Christo crocifisso verso i christiani* (Venezia 1543) u kojem su izložene osnovne koncepcije i etička načela protestantske vjeroispovijesti. Autorstvo ovog ‚dolce libriciono‘, kako ga je nazvao P. P. Vergeriye ml., često se krivo pripisuje Anoniju Paleariju, a najvjerojatnije ga je napisao benediktinac Benedetto da Mantova koji bi – prema C. Ginzburgu – mogao biti identičan s Benedettom Fontaninijem.« (Palanović 1983)

u Tübingenu) i latinicom (u Regensburgu 1568.) i ujedno je jedna od najrjeđih hrvatskih protestantskih knjiga:

Od ove knjige očuvana su samo tri čitava primjerka (i od toga dva s defektima), regensburški, budimpeštanski i bratislavski, od jednog primjerka samo II. dio (zagrebački) i jedan fragment. (Bartolić 1980: 75)

Glagoljičko izdanje (1562) ima njemačku posvetu u kojoj se govori kako je u posljednje vrijeme vjera gotovo izginula i da je malo ljudi koji vjerno i pravo služe Boga. Zato je velika zasluga onih koji nastoje širiti vjeru, posebice u hrvatskim krajevima koji su »na krajnjoj turskoj međi« (Bučar, Fancev 1938: 97). Njemački je predgovor sastavio P. Trubar, a Hrvati su ga preveli. O sadržaju *Postile* se doznaje sljedeće:

U prvom dijelu sadržaje ona nedjeljna, u drugom praznička evanđelja. Hrvatska Postila u tumačenjima evanđelja prijevod je Trubarove slovenske Postile, sastavljene prema Lutheru, Brenciju, Lassiju i Melanchtonu. Kako se Postila smatra nastavkom Sv. pisma, često je nalazimo vezanu zajedno s knjigama Novoga Zavjeta. (Bučar, Fancev 1938: 98)

Ćirilčko je izdanje *Postile* (1563) identično glagoljičkom izdanju, samo što nema kraj i zaglavak. U hrvatskom je predgovoru napisano:

Knjiga je razdijeljena po nedjeljama pa svake subote na večer ili rano nedjeljom ili svetkom svaki gospodar ili otac neka u kući pročita dotično evanđelje svim sakupljenim članovima kuće, da to dobro zapamte i poslije idu u crkvu na propovijed. Ovaj je predgovor potpisan samo od Dalmatina i Istrijanina. (Bučar, Fancev 1938: 100)

Latiničko izdanje *Postile* (1568) ima predgovor na njemačkom i hrvatskom jeziku (hvali se reformacija, navodi koliko je do sada izašlo knjiga na hrvatskom jeziku glagoljicom, ćirilicom, latinicom). Prvi dio *Postile* »sadržaje prijevod nedjeljnih propovijedi od adventa do uskrsa prema glasovitom würtemberškom teologu Ivanu Brenciju« (Bučar, Fancev 1938: 105). U drugom dijelu *Postile* koji sadrži praznička evanđelja (Bučar, Fancev 1938: 98) prevođenje je bilo slobodnije: »Kako se odatle a iz još nekih drugih mjesta vidi, prevodioci se nijesu uvijek držali točno originala« (Bučar, Fancev 1938: 105). *Postila* je posljednja »knjiga reformacijske epohe u prevodilačkoj djelatnosti Stipana Konzula (1521–1579) i Antuna Dalmate (†1579)« (Jembrih 1993: 1).

Općenito o *postili* kao o književnome žanru 16. stoljeća u literaturi piše da joj je svojstveno da sadrži tekstove evanđelja raspoređenih prema nedjeljama i blagdanima crkvene godine. Svetopisamske tekstove prate opširni komentari koji su propovjedniku trebali olakšati tumačenje pročitanaog teksta iz evanđelja (Jembrih 1993: 50). To je slučaj i s latiničkom *Postilom* Antona Dalmatina⁵ i Stipana Istrijanina⁶ jer sačuvani podatci govore da je Stipan za vrijeme svojega boravka među Hrvatima na imanijima Ivana Weißpriacha (oko 1567. godine) koristio *Postilu* iz koje je Hrvatima »čitao evanđelja i propovijedi, a mogli su je i neki sami čitati« (Jembrih 1993: 29).

⁵ Na naslovnici *Postile* i na kraju hrvatskoga predgovora (posvete) piše *Anton Dalmatin*, a njemački predgovor (posvetu) potpisuje kao *Antonius Dalmata*.

⁶ Na naslovnici *Postile* piše *Stipan Istrijanin*, njemački predgovor (posvetu) potpisuje kao *Stephanus Consul*, a hrvatski predgovor (posvetu) kao *Stipan Istrijanin*.

2.1 Struktura

Prvi je dio latiničke *Postile* prema načinu označivanja listova komponiran dvodijelno. U uvodnome su dijelu listovi označeni na dva načina: kombinacijom velikih i malih tiskanih slova (A, A ij, A iij + 1 neobilježeni list + B, B ij, B iij + 1 neobilježen list + C, C ij, C iij + 1 neobilježeni list) i kustodama.⁷ Na navedenim se listovima nalazi predgovor (posveta) na njemačkom (*Den Wolgebornen Herrn... /Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <2> – <11>*)⁸ i hrvatskom jeziku (*Dobrobrojenim gospodom... /Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <12> – <23>*) nakon kojih slijedi središnji dio u kojemu su listovi označeni još i na treći način. Riječ je o obročavanju listova rimskim brojevima (od lista I do lista CCVII, što je ukupno 414 stranica). Središnji dio sadrži svetoписamske tekstove i propovijedi (homilije, odnosno *omilije* kako ih autori nazivaju). Predgovore i *omilije* najavljuju lijepo iluminirana velika tiskana slova.

Hrvatski je predgovor, kao i njemački, napisan u Ratisponi (Regensburg), 4. siječnja 1568. godine: »Dan u Ratisponi četarti dan januara, u godišću 1568« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <23>). U hrvatskome predgovoru (*Dobrobrojenim gospodom...*) njegovi potpisnici, *umiljeni sluge* Anton Dalmatin i Stipan Istrian, jezikom psalmiste naglašavaju da je riječ Božja plemenitija i od zlata i od srebra: »Zakon ust tvojih draži mi je nego vnogo tisuća kusov zlata i srebra« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <12–13>). Zato se riječi Božjoj ne smije rugati, riječ Božju se ne smije zanemariti. Ne smiju to činiti ni vladari, ni njihovi podložnici, ni propovjednici, ni učitelji, ni roditelji, ni djeca. I ubozi Hrvati dužni su Boga vječno hvaliti i po njegovu nauku živjeti. Možda je Bog, kažu oni, uboge Hrvate zbog opasnosti od Turaka prognao u njemačku zemlju kako bi spoznali božanstvenu istinu. Dalmatin i Stipan Istrian spominju u predgovoru i *Postilu* Ivana Brenzija koju prevode i koju posvećuju gospodinu *Ivanu od Bajspriah*, kako piše na naslovnici, u nadi da će njihova *Postila* potaknuti ljude na pokoru i pokajanje.

U središnjem se dijelu *Postile* nalaze svetoписamski tekstovi (odlomci iz evanđelja) iza kojih obično slijede dvije *omilije* (homilije) kojima se tumači odnosni dio iz evanđelja. Riječ je o nedjeljnim *omilijama* koje se čitaju u crkvi od adventa do Vazma (Uskrsa). Navedeni princip nije dosljedno proveden do kraja⁹, pa tako

⁷ Kustode (lat. *custos* – čuvar) su u starim rukopisima funkcionirale kao današnja paginacija. Umjesto brojčano označene stranice, javio bi se na donjem lijevom ili desnom rubu teksta slog ili riječ sa sljedeće stranice i tako uvjerio čitatelja u neprekinutost teksta. One su, dakle, starinski način paginacije, a pojavljuju se kao »prvi zlog ali beseda teksta z naslednje strani« (Koruza 1993: 23).

⁸ Priređivač pretiska *Postile* iz 1993, a prema izdanju iz 1568. godine dodao je i paginaciju stranica označivši je »trokutastim« zgradama. Navedena se »trokutasta« paginacija preuzima i u ovom radu (iako nije u cijelosti točna), a citati se donose u transkribiranu obliku.

⁹ Javljuju se i odstupanja od navedena obrasca, pa su tako neki odlomci iz evanđelja protumačeni trima ili samo jednom propovijedi. Na primjer, odlomak iz evanđelja *Na dan obrizanja našega Gospodina Isukarsta* i na *Veliki četartak* (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <123>, <363>) prate tri *omilije*, *Parvu nedilu za novim litom* i *Petu nedilu po Epifaniji* (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <141>, <226>) prati samo jedna *omilija*.

u konačnici *Postila* sadrži 60 *omilija* uz koje je, uglavnom¹⁰, navedena i godina kada je »prodikana«. Riječ je o godinama: 1535, zatim o godinama od 1537. do 1545. godine i o 1548. godini.

2.2 Omilije

Središnji dio *Parvoga dela Postile* započinje adventskim propovijedima koje su ujedno i glavni predmet bavljenja ovoga rada. Oblikovane su prema zajedničkom modelu: nakon čitanja odlomka iz evanđelja (dva iz Matejeva i po jedan iz Lukina i Ivanova) slijede dvije *omilije* (propovijedi), od kojih su prve bile »prodikane« 1538. ili 1539. godine, a druge 1541. godine. Propovijed započinje apostrofom slušatelja koje nazivaju: *predragi, dobri moji poslušavci, predraga bratja*:

No, predragi, i mi hoćemo iz ovoga vrimena prišastja uzrok govorenja, od računa naše vire prijeti. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (27))

Ne dvojim (dobri moji poslušavci) da se ne spominatē još da su stareji naši ovo vrime ko od današnjega dne dari do rijstva Isukrstova dotiče, prišastje Gospodnje imenovali. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (34))

Rekli smo zgora (predraga bratja) od dvojega ISUKARSTOVA prišastja od kih jedan bil jest va umilenstvu i pod križem, a drugo prišastje hoće biti u slavi i u veličastvu. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (71))

Obraćanje slušateljima obično podrazumijeva podsjećanje na neke običaje njihovih prethodnika ili je riječ o podsjećanju na propovijed koju su slušali prije tjedan dana (»Slišali smo danas osam dan da ovo vrime očitim običajem imenuje se Gospodnje prišastje.« /Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (46/)

Nakon apostrofiranja vjernika slijedi definiranje teme (npr. »Zato nam je sada od drugoga prihoda govoriti, da se naučimo da hoće listo va velikom veličastvu priti, nego još da se pripravimo prijeti ga častno kako se pristoji« /Dalmatin-Istrijanin 1568/pretisak iz 1993/: (55)/), zatim njezino obrazlaganje i zaključak u kojemu se optimistično naglašava da Sin Božji dolazi zbog našega spasenja i otkupljenja, a ne radi naše osude:

Zato virujmo ISUKRSTOVU Evanjelju tere mu poslušni budimo, da čekali budemo ISUKARSTOVO prišastje z velikim veseljem i stanoviti budimo skrozi Evanjelje da Isukrst neće na naše osujenje dojtī, nego na spasenje i odkupljenje naše, ki jest z Ocem i Duhom S. Bog va vekī hvaljen. Amen. (Dalmatin-Istrijanin 1568/pretisak iz 1993/: (63)).

Prema opisanome obrascu u *Postilu* je ukomponirano osam adventskih propovijedi. Na prvu nedjelju došašća čita se iz *Evanđelja po Mateju* odlomak iz *Mesijanskog ulaska u Jeruzalem* (Mt 21,1–9) nakon čega slijede dvije propovijedi (*omilije*). Prva je »prodikana« 1538. godine, a druga 1541. godine.

U prvoj se *omiliji* govori o pravoj vjeri i o časti Božjoj (*Parva omilija od prave vire ili časti Božje*...). Propovijed započinje konstatacijom da su naši stari vrijeme

¹⁰ Izuzetak su *omilije* koje su vezane uz *Veliki četartak, Od prave pokore ili pokajanja i Od muke Gospodina našega Isukarsta* (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (363–457)) uz koje nisu navedene godine kada su propovijedi izgovorene.

kroz godinu razdijelili na neka posebna vremena i praznike kako bi se održao red u nauku od prave vjere. Kao takvi se posebni dani navode, na primjer, korizmena post ili četiri tjedna došašća (odnosno četiri tjedna prije dana Isusova rođenja). U tom se vremenu vjernik uči i učvršćuje u pravoj vjeri po kojoj Isus nije slučajno došao na ovaj svijet, nego je od početka svijeta bio obećani Spasitelj. Propovjednik slušateljima prvo želi pokazati koja je vjera prava vjera Božja, a kao drugo želi im objasniti da njihova vjera nije izmišljena i začeta u vremenu u kojemu je Isus rođen. Njihova je vjera, kaže propovjednik, začeta u raj. Iako se s vremenom crkveni sakramenti i običaji mijenjaju, to ne znači da se i vjera mijenja, jer sakramenti i običaji nisu vjera.

U *Drugoj omiliji parve nedilje od Prišastja* propovjednik objašnjava slušateljima da je Isus drugačiji od nas jer je od početka svijeta bio propovijedan, naviještan i čekao. Tako je sam Bog Isusa navijestio već u raj u koju kada je zmija odvela Adama u grijeh, jer je to značilo da Isus »ima priti i hoće silu sotone starti« (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (35–36)). Dolazak Isusov propovijedao je i Mojsije, i David, i Izaija, i Ezekiel, i prorok Zaharija i brojni drugi proroci koji su u naviještanju Isusova dolaska nalazili spas u teškim trenucima. Postojale su i vanjske, vidljive manifestacije (*ceremonije*) koje su najavljivale Isusov dolazak. Prije Isusova dolaska prinose su se, na primjer, životinje na žrtvenik/posvetilište (Abel kao žrtvu prinosi ovce iz svojega stada, Noa nakon potopa kao žrtvu prinosi čiste živine), ali s Isusovim dolaskom ovi običaji nestaju jer je obredno žrtvovanje životinja zamijenjeno »žrtvom Isusa za spas čovječanstva« (Visković 1996: 72). Spas neće doći za licemjere, krivovjerce, Turke, nego za one očeve i njihove obitelji u kojima će se čuvati Isusovo evanđelje, vjera i činjenje dobrih djela. Njih će Isusova žrtva spasiti od smrti, udijeliti im vječno veselje i blaženstvo.

Slijedi *Druga nedilja Prišastja* koja započinje odlomkom iz *Evanđelja po Luki* (Lk 21,25–33) koji ima naslov *Svršetak svijeta i drugi Isusov dolazak*. Tumače ga ponovo dvije propovijedi. Prva je »prodikana« 1539. godine, a druga 1541. godine.

U *Parvoj omiliji* govori se o načinu i vremenu Isusova dolaska. Propovjednik najprije podsjeća slušateljstvo da su prije osam dana (tj. prošle nedjelje) slušali propovijed u kojoj je objašnjeno da je običaj vrijeme adventa nazivati *Prišašćem Gospodnjim*. Zatim se govori o dvama Isusovim *prišašćima* – prvo se odnosi na Isusovo rođenje od Djevice Marije, a drugo na vrijeme kada je Isus nakon mučenja i smrti od mrtvih uskrsnuo. U propovijedi se naglasak stavlja na posljednji Isusov dolazak, na posljednji sud kada će On suditi žive i mrtve. U to se ne treba sumnjati jer su se sva proročanstva koja su bila zapisana u *Pismu* i obistinila:

Ova jesu iz evanjestere tere iz apustolskih pisama veće znana nego da bismo je hotili sada z vnozimi besidami izgovoriti. Jure kagodi su parvo u Pismu rečena, fsaka jesu samim delom izpunjena. U vrime Nojevo prodikovalo se je od pridučega potopa i prišal jest. Rečeno biše Abraamu da hoće Bog sime njegovo iz Jejupta osloboditi i dati mu zemlju Kananeisku, zatavši narode va njoj prebivajuće i tako jest učinjeno. Rečeno biše da ISUKARST hoće na ovi svit priti i prodikom svoje Kraljevstvo očitovati i učinjeno jest. Rečeno biše da kraljevstvo Judino i Izraelovo razoreno ima biti i razorena jesu. Rečeno biše da sudci hote se iz Babilonie u zemlju svoju vratiti i vratihu se. Nakratko, što god je parvo u Pismu prorokovano, to jest istinin načinom ispunjeno. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (48–49))

Pismo proriče i posljednji Isusov dolazak pa stoga ni u njega ne treba sumnjati. Propovjednik zatim govori o znamenjima koja će navijestiti posljednji Isusov dolazak. Evanđelist Luka ih ovako opisuje:

I budu znamenja u salncu, i v luni, i zvizdah, i na zemlji ljudem takova tuga da se ne budu znali kamo uteći. More i valovi šumeli budu, ljudi hote pred strahom sahnuti i pred čekanjem ovih riči koje imaju svarhu fsega svita priti. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (44–45))

Propovjednik zaključuje da čovjek cijeloga života treba bdjeti i pripremati se za Gospodinov dolazak kako bi bio pripravan za Isusa, a kroz Isusa i za vječno blaženstvo.

U *Drugoj omiliji druge nedilje od Prišastja* propovjednik također podsjeća vjernike da su prije osam dana govorili o prvom Isusovu dolasku, a danas će govoriti o Njegovu posljednjem dolasku kada će On kao sudac suditi živima i mrtvima. Navodi više primjera iz Novoga zavjeta koji riječju i djelom potvrđuju Isusov dolazak. Pred Njim će se skupiti, kaže propovjednik, svi narodi, a on će ih razdijeliti

kakono pastir ovce od kozlić razlučuje i postaviti hoće zaisto ovce na desnu svoju, a kozliće na levu. Tada hoće reći Kralj onim ki budu na desnoj njegovoj: Pridite blagoslovljeni Oca moga, posedite Kraljevstvo, ko jest vam pripravljeno od početka svita, &c. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (58))

Propovjednik zaključuje:

Što veće? Vas Novi Testament pun jest ovih svidokov da ISUSKARST hoće opet priti žive i martve suditi. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (58))

Zatim se iz perspektive slušatelja postavlja pitanje koje motivira nastavak propovijedi:

Sada neka vidimo od vrimenta u kom ima ISUKARST priti. Kada hoće paki (rečeš ti) priti? Ili morebiti do deset ili dvadeset godišć? (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (59))

Na postavljeno pitanje odgovor zna samo Bog Otac. U *Pismu* su zapisani znakovi koji će najaviti Isusov dolazak: doći će na oblaku, u velikoj slavi, u pratnji anđela i uz zvuke trublje Božje. Božji sud je strašan, a čovjek se za Isusov dolazak mora pripremiti ljubeći Ga i želeći Ga.

Slijedi *Treta nedilja Prišastja*. Čita se odlomak iz *Evanđelja po Matjeu (Isus odgovara Ivanu, Isusov sud o Ivanu Krstitelju /Mt 11,1–11/)*. Slijede ponovo dvije homilije koje su također bile izgovorene 1539. i 1541. godine, kao i u prethodna dva slučaja.

U *Parvoj se omiliji* govori »od svidokov, s kimi se skazuje da Isus Marije Sin jest pravi Mesija skrozi proroke obećan« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (64)). Nakon što je propovjednik podsjetio slušateljstvo da su na prethodnim susretima već govorili o dvama Isusovim došašćima, sada ima namjeru govoriti o prorocima koji su prorokovali Njegov dolazak. Isusov je dolazak neupitan i postojan. Zato se postavlja pitanje iz perspektive vjernika:

Rečeš paki, ča je tribi nam karstjanom toliko nadstojno ponavljati da je ovi Isus pravi Karst? Ili smo Turci, ili Žudeji, ili je što drugo pri nas veće stanovito i istino, nego da ovi Isus je KARST? Ništar zaisto jest veće istino, da ništar manje potribno jest da se ovo s pismi dobro potvardi. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <65>)

Pravi kršćani vjeruju u Isusov dolazak ne zato što su tako vjerovali njihovi roditelji (a tako vjeruju Turci i Židovi), nego zato što postoje čvrsti argumenti za to. Prvi su argument Isusova čudesa (»Slipi vide, hromi hode, gubavci se očiččaju, gluhi slišaju, martvi ustaju, ubogim se Evanjelje navišćuje.« / Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <63>/), a drugi je argument Ivan Krstitelj koji je pripremio put pred Njim i koji je bio pravi svjedok Njegova dolaska. Zato čovjek treba vjerovati u Njega i po Njemu dosegnuti vječno spasenje.

I u drugoj se homiliji treće nedjelje došašća argumentirano propovijeda o dolasku pravoga Mesije (*Druga omilija va koji Isukarst potvarjuje skroz Eliju i čudesa da je on pravi Mesija svitu obećan*) (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <71>). Propovjednik na početku podsjeća vjernike da su na prethodnom susret govorili o dva Isusova dolaska, o onom prvom koji je bio »va umiljenstvu« i o onom drugom koji će biti »u slavi i u veličastvu« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <71>). Zatim određuje temu propovijedi:

Zato danas hoćemo iz Evanjelja istumačiti da jest sam ISUS oni Marije Sin ki jest rojen pod Augustom Cesarom, u malom varošcu Betleemu, potle u Nazaretu zgojen i pod Poncijem Pilatom propet, jest pravi KARST ili Mesija od koga proroci jesu prorokovali i ki jest jure umiljen u palti došal. Potle paki ima priti u velikoj slavi suditi žive i mrtve. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <71>)

Kršćanima se ovakva propovijed može činiti nepotrebnom, ali velik je broj ljudi i danas uprljan brojnim vanjskim grijesima. Ako razumiju riječ Božju i ako i dalje griješe, onda su lašci. Zato je potrebno stalno podsjećati čovjeka na riječi zapisane u Evanđelju kako bi se odvratio od grijeha i kako ne bi zaboravio da je Isus pravi Mesija. Kao argument Isusova dolaska propovjednik donosi riječi proroka Malahije koji je govorio da će Elia (Ilija) doći prije Mesije kako bi mu pripremio put i kako bi svjedočio njegovu dolasku. U svoj govor propovjednik ugrađuje navodne prigovore svojih slušatelja, dinamizirajući tako svoju argumentaciju. Kada je, naime, Ivan u tamnici čuo za Kristova djela (slijepi proglédaju, hromi hodaju, ...), poslao je svoja dva učenika da Ga pitaju je li on onaj kojega čekaju:

Zato zač (rečeš ti) svoje učenike ka ISUSU šalje da ga pitaju ili jest on ki priti ima? Odgovor: On ne šalje zato da ga ne zna, nego da učenike svoje nauči tere je od sebe ka Isusu na poznanje ili nauk odšilja. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: <75>)

Ivan je Krstitelj propovijedao Isusov dolazak, a Njegova su ga čudesa potvrdila kao pravoga Mesiju. Pravi Mesija dolazi ne da bi spasio pravedne, nego da bi spasio griješne.

Slijedi na kraju adventskoga vremena i *Četarta nedilja Prišastja*. Čita se odlomak iz *Evanđelja po Ivanu (Svjedočanstvo Ivana Krstitelja /Iv 1,19–28/)*, a slijede dvije homilije od kojih je prva izgovorena 1539. godine, a druga 1541. godine.

U *Parvoj omiliji* se govori »od razbora meju Isukarstom, Ivanom Krstiteljem i drugimi sveci i što se ima ota fsakoga po sebi daržati« (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <79>). Propovjednik podsjeća odmah na početku da se na četvrtu nedjelju došašća svetkuje i dan blaženoga Tome Apostola pa je to prigoda da se vjernici prisjete i Tomina svjedočanstva:

I ovo svjedočastvo dal mu (Isusu – op. Z. Š.) jest Toma Apustol kad mu je zapovidano svoje parsti v rebra ISUKARSTOVA postaviti. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <80>)

Zatim se pozornost ponovo usmjerava na svjedočenje Ivana Krstitelja. Kada su mu Židovi iz Jeruzalema poslali neke svećenike, levite i farizeje da ga upitaju tko je on, on im je odgovorio da nije ni Mesija, ni Ilija, ni očekivani prorok. Ivan im kaže da je on glas jednoga koji viče u pustinji: Ispravite put Gospodnji! Objasnio im je da On dolazi poslije njega, a da Mu on, Ivan, nije dostojan ni »remika postol odvezati« (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <79>). Ivanova je poniznost propovjedniku povod za govor protiv idolopoklonstva:

Nas opomina da se čuvamo od onoga nebogoljubnoga svetih zazivanja s kim vnođi čine iz svetac, ki va ISUKARSTU spe i počivaju, bogove i pomoćnike. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <83>)

Moliti se treba Bogu, a ne svecima koji nisu dostojni ni vezice Njegovih cipela odvezati. Propovjednik mijenja perspektivu i apostrofira vjernika kao jedan od svetaca:

Zašto sada njega (Isusa – op. Z. Š.) ostavivši ti mene zazivaš? Zašto čast i veličastvo ko se ovomu samomu pristoji, mani namenaš i daješ? Mniš li ti da sam tako nesraman, ki bih hotil ovo tarpiti pred obličjem moga Gospodina ISUKARSTA i Spasitelja, ki fse čuje i vidi? Otidi od mene, ovo ni čast, nego jedno pogarjenje cić koga vas strahom darhćem tolik kolik jesam. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <84>)

Sveci nisu čovjekovi odvjetnici ili posrednici kod Boga i zbog toga Mu se grješnik mora sam obratiti:

Ali mi rečeš ti: Ja ne smim radi grihov mojih k tolikomu veličastvu pristupiti i kad sam tolikokrat Boga na sard z mojim nečistoćami i grihi razdražil, želim da moj odvetnik budeš. O, opačna nesramnost, i ovo jest uistinu jedna druga psost i pogarjenje. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <84>)

Sluge Isusove su tako i sveci, i proroci, i apostoli, pa tako i Toma, čiji se spomen-dan slavi na četvrtu nedjelju došašća. Čovjek treba spoznati Boga kako bi mogao dosegnuti i uživati pravo blaženstvo.

Druga omilija na četvrtu nedjelju došašća govori »od veličastva i časti Mesije i komu samomu ova čast pristoji« (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <87>). Propovijed započinje podsjećanjem na ono o čemu se govorilo prije osam dana kada su bile opisane sve krjeposti Ivana Krstitelja kao dostojnoga svjedoka dolaska Isusova. Zatim se govori o veličanstvu i časti pravoga Mesije. Čovjek može imati blaga ovoga svijeta, ali ako mu nisu oprošteni grijesi i ako nije pomiren s Bogom, nema ništa. Zato sve veličanstvo i čast pripada Isusu koji »je Janjac Božji, ki grihe svita vazimlje« (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: <88>). Propovjednik

stoga kritizira licemjere i Židove koji su izmislili tri nova Krista: mrtve svece, dobra djela i nevolje (trpljenje i kaštige) života, koji imaju, priznaje on, i dobre osobine, ali im se ne može pridati veličanstvo i čast pravoga Mesije:

I daržati se ima da sveti, dobra dela i muke ili nevolje imaju svoje osobujne koristi i plaće, ali čast Mesije njemu samomu ima se dati. (Dalmatin-Istrijanin 1568 /pretisak iz 1993/: (94))

Nastanak osam predstavljenih propovijedi motivirale su, dakle, četiri nedjelje došašća, odnosno četiri perikope.¹¹ Za propovijed se obično kaže da osim perikope na sadržajni, pa i stilski izgled propovijedi utječe i vrijeme u kojemu je propovijed izgovorena, zatim kretanja u društvu, stil koji vlada u književnosti toga vremena, kao i običaji i mentalitet slušateljstva. U propovijedi je, dakle, prisutna i društveno-povijesna komponenta, a njezina je temeljna bit – propovijedati bitno i to na nov način. Analizirane propovijedi to i potvrđuju: sadržajno su primarno određene svetopisamskim tekstovima, zatim kretanjima u društvu (temeljna je opozicija u analiziranim propovijedima mi-oni, jer nasuprot nama, pravim kršćanima stoje oni, protivnici koje propovjednici nazivaju: Židovima, licemjerima, krivovjercima, Turcima) kao i stilom koji vlada u književnosti (analizirane propovijedi karakterizira odsutnost pjesničkoga ornatusa kojemu protestantska književnost nije bila naročito sklona). U navedenih osam propovijedi zamjetno je i propovijedaje bitnoga i to na nov način, jer istu nedjelju došašća s istom perikopom tumače dvije različite propovijedi. U odnosu na prvu nedjelju došašća prva homilija govori o pravoj vjeri i časti Božjoj, a druga o vanjskim znakovima Isusova dolaska; u odnosu na drugu nedjelju došašća prva homilija govori o drugom Isusovu dolasku, a druga o svjedocima Isusova dolaska; u odnosu na treću nedjelju došašća prva homilija govori o prorocima koji propovijedaju Isusov dolazak, a druga o Ivanu Krstitelju kao svjedoku Njegova dolaska; u odnosu na četvrtu nedjelju došašća prva homilija govori o poniznosti Ivana Krstitelja, a druga o veličanstvu pravoga Mesije).

3 Zaključno

Na početku rada govorilo se iz perspektive hrvatske književne historiografije o općim odrednicama hrvatske protestantske književnosti. Ako bi se sada postavilo pitanje što od navedenih odrednica potvrđuju ovdje analizirane adventske propovijedi, moglo bi se reći da su se Dalmatinove i Konzulove *omilije* potvrdile kao »poslušni žanr« (S. P. Novak)¹² koji je nastao za potrebe bogoslužja i koji je imao određene moralne i didaktičke ciljeve. Pisane su »općenim«, narodnim jezikom bez latinskih citata kako bi bile razumljive što širem čitateljstvu. Prijevodnoga su karaktera i stoga vrlo usko otvorene prema izvanjskim (u prvom redu hrvatskim) sadržajima. Ipak, svakodnevnica koju primarno određuje mržnja prema Turcima ostala je i ovdje zabilježena pa tako propovjednici objašnjavaju da svaki čovjek

¹¹ Propovijed započinje perikopom (ulomak iz *Svetog pisma*, koji se čita na svetoj misi i služi kao osnova za propovijed), a nastavlja se izvedbenim dijelom.

¹² Riječ je o crkvenom govorništvu koje se svojom impostacijom u misi otvaralo izvanjskim sadržajima ali ih istovremeno i obuzdavalno zbog svoje svedenosti u teološke okvire (Kombol, Novak ²1992: 291).

treba dati svoj doprinos očuvanju navještenja Isusova dolaska. Ako to zboravi, čovjek će biti zatrt, uništen kao i Turci: »Ili ako ga Bog tarpi, ne tarpi ga nego na veliko zlo njegovo. Kako sotonu, kako i Turka« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {43}). Nadalje, u ovim se propovijedima zagovara Lutherov nauk o povratku na *Sveto pismo* kao i njegovo negiranje božanskoga primata pape,¹³ afirmira se slobodna volja i suprotstavljanje autoritetima. Navedeno dolazi do izražaja ne samo u izgovorenim homilijama,¹⁴ nego i u njihovim pisanim inačicama u kojima se intertekstualna veza sa svetopisamskim tekstovima potvrđuje kroz prave citate¹⁵. Najčešće se donose točni podatci o podtekstu iz kojega potječu citati, kao na primjer:

On bo hoće uboge suditi i spašene hoće učiniti ubozih sinove i ukrotiti hoće klevetavca. I Ezaia ošće na 11. Kap. Kad Mesija dojde, neće vijenjem očiju suditi, ni slišanjem ušiju karati. Nego hoće uboge u pravdi suditi i karati hoće u pravdi za nevoljne na Zemlji. I Jeremija na 23. Evo hoće dan priti, govori Gospodin, i javiti hoću pravadni plod Davida, i vladati hoće Kralj, i mudr bude, i činiti hoće sud i pravdu. (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {57–58}; potcrt. Z. Š.)

Propovjednici u svojim adventskim *omilijama* koriste i onaj najradikalniji oblik citatnoga signala kojim upućuju na svetopisamski podtekst iz kojega potječu citati, a to su lijeva i desna margina teksta. Na tim su istaknutim mjestima propovjednici napisali: »Proroci puk svoj i s Karstovim prihodom kripljahu« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {38}); »Kad ima sudnji dan priti« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {52}); »Bog jest fsm prodikal od drugoga prišastja Isukarstova i od sudnjega dne« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {55}); »Suprot idolatriji i zazivanju svetih« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {84}); »Velika gospoda ne mari za uboge ljudi. Psal. 68« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {85}); »Tri novi Kristusi od licemerov izmišljeni« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {91}); »Zač dobra dela prude« (Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: {93}). Isticanjem navedenih sadržaja jednostavno je i jezgrovito izrečena bit adventskih propovijedi.

Dalmatinove su se i Konzulove propovijedi iz *Postile*, dakle, slušale i promišljale, a jednim dijelom i gledale. Pozornost slušatelja propovjednici, naime, nisu privlačili različitim egzemplima, peldama, historijama ili lijepim fabulicama, kako će to kasnije raditi kajkavski propovjednici, nego primarno snagom biblijskoga teksta koji su pokušali prezentirati i na stanovit teatarski način. Propovjednici u svojim *omilijama* tako rado mijenjaju poziciju onoga koji govori pa progovaraju i

¹³ »U toj polemici (s katoličkom crkvom – op. Z. Š.) je Luther zanijekao božanski primat pape, odbacio nepogršivost koncila, tvrdeći da izvorom vjere može biti samo Sveto pismo.« (Ravlić 1972: 96)

¹⁴ Medij usmenosti potvrđuju apostrofe slušatelja (oni su *poslušavci*, *predraga bratja* ili samo *predragi*) ili naglašavanje da su prije tjedan dana slušali propovijed o određenoj svetopisamskoj temi.

¹⁵ Citati se po citatnim signalima dijele na prave i šifrirane. Za prave su citate bitni vanjski citatni signali (navodni znakovi, drugi tip slova, točni podatci o podtekstu iz kojega potječu citati). Najradikalniji oblik s pomoću kojega se upućuje na postojanje tuđega teksta u okviru svoga ostvaruje se na vanjskim rubovima teksta (v. Oraić Tolić 1990: 16–18).

iz perspektive drugoga, najčešće slušatelja/vjernika koji im nešto prigovaraju ili komentiraju motivirajući nastavak propovijedi (»Rečeš paki, ča je tribi da se ova tumače, kad nijednoga ni meju karstjani ki bi ne znal da Ivan ili drugi sveti nisu Karst« /Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (82)), ili iz perspektive svetaca koji ne žele biti čovjekovi posrednici kod Boga pa ih tjeraju od sebe (»Otidi od mene, ovo ni čast nego jedno pogarjenje cić koga vas strahom darhćem tolik kolik jesam« /Dalmatin-Istrianin 1568 /pretisak iz 1993/: (84)/).

Propovjednik i adventske propovijedi iz *Postile* potvrđuju ono što je već ranije bilo napisano u jednom drugom zajedničkom djelu Antona Dalmatina Stipana Istrianina. Naime, u njihovu *Katehismusu* (1564) piše da *prodikač* (propovjednik) i njegova propovijed trebaju biti: uvjerljivi, istiniti, ne preporučaju se izmišljene i nerealne priče, izraz treba biti sažet, zaključci logički.

LITERATURA

Zvonimir BARTOLIĆ, 1980: *Sjevernohrvatske teme*, poglavlje *Dva Konzul-Dalmatinova predgovora*. Knjiga I, Studije. Čakovec. 75–84.

—, 2011: Protestantska književnost. *Hrvatska književna enciklopedija*. 3, Ma–R. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 487–489.

Nikola BENČIĆ, 1992: Stipan Konzul Istranin u austrijskom Željeznu. *Buzetski zbornik*. Buzet. 5–10.

Biblija. Stari i Novi zavjet. Glavni urednici Jure Kaštelan i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.

Josip BRATULIĆ, 1996: *Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*. Priredio i predgovor napisao Josip Bratulić. Zagreb: Erasmus naklada.

—, 1987: Hrvatski protestantski pokret u Istri. *Istarske književne teme*. Pula: Istarska naklada. 110–124.

Franjo BUČAR, 1910: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.

—, 1996: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Daruvar: Logos-Daruvar. Faks. pretisak izd. iz 1910. Pogovor Franjo Bučar napisao Josip Bratulić.

Franjo BUČAR, Franjo FANCEV, 1938: *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Starine, JAZU. Knj. XXXIX. 49–128.

Ivan CESAR, Jože POGAČNIK, 1991: *Slovenska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.

Anton DALMATIN, Stipan ISTRANIN, 1564: *Katehismus. Iedna malahna kniga, u koi jesu vele potrebni i koristni nauci i artikuli prave krstianske vere, s kratkim tlmačenjem za mlade i priproste ljudi. I ta prava vera od stana Božjega ili bića u svetoj Troici od svetoga Atanzia složena. Tere jedna lipa predika, od kriposti i ploda prave karstianske vere, sada najprvo iz mnozih jazik u hrvatski iztumačena*. V Tvbingi (latiničko izdanje¹⁶); Pazin-Buzet-Željezno 1991. (Pretisak.)

¹⁶ U latiničkom izdanju iz 1564. godine u naslovu nije istaknuto da je pisac Stipan Istranin. Alojz Jembrih kaže da naslov glagoljskog i ćirilskog izdanja glasi: *Katehismus. Edna malahna kniga, u koi esu vele potrebni i prudni nauki i artikuli prave krstianske vere, s kratkim istumačenem za mlade i priproste ljudi. I edna predika, od kriposti i ploda prave karstianske vere, krozi Stipana Istrianina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad najprvo istumačena*. U Tubingi 1561 (glagolj. i ćir.), 1564 (lat.). (Jembrih 2009). U latiničkom se izdanju

– –, 1568: *Parvi del Postile evanjeliov, koj se vsaku nedilu po običaju očito u crikvi čtu, začanši od Adventa ili Prišašća do Vazma, po gospodinu Ivanu Brencziu istumačeni i prodikani. Potle u harvacki jazik iz latinskoga verno obračeni i stumačeni po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu*. V Ratisponi; Pazin 1993. (Pretisak.)

Marin FRANIČEVIĆ, 1974: Razdoblje renesansne književnosti. *Povijest hrvatske književnosti*. Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić. Knjiga 3. Zagreb: Liber–Mladost. 7–174.

– –, 1983: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Dubravko JELČIĆ, 1997: *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.

– –, ²2004: *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.

Alojz JEMBRIH, 1991: Dodatak pretisku. *Katehismus. Jedna malahna kniga, u koji jesu vele potrebni i koristni nauci i artikuli prave krstianske vere, s kratkim tmačenjem za mlade i priproste ljudi. I ta prava vera od stana Božjega ili bića u svetoj Troici od svetoga Atanzia složena. Tere jedna lipa predika, od kriposti i ploda prave karstianske vere, sada naiprvo iz mnozih jazik u hrvatski iztumačena*. Anton Dalmatin, Stipan Istrijan. V Tubingi. Pretisak izd. iz 1564. Za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih. Pazin–Buzet–Želježno: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« Pazin – Katedra Čakvskog sabora Buzet – Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Želježno/Eisenstadt. 1–45.

– –, 1993: Riječ priređivača i izdavača. *Parvi del Postile evanjeliov, koj se vsaku nedilu po običaju očito u crikvi čtu, začanši od Adventa ili Prišašća do Vazma, po gospodinu Ivanu Brencziu tumačeni i prodikani. Potle u harvacki jazik iz latinskoga verno obračeni i stumačeni po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu*. Anton Dalmatin, Stipan Istrijan. Ratiszpona: POLI IVANA Purgara štampana. Pretisak izd. iz 1568. Za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih. Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« Pazin – Katedra Čakvskog sabora Buzet – Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Želježno/Eisenstadt – Hrvatski akademski klub Beč/Wien. 1–59.

– –, 1994: Uz pretisak. *Katekizam: edna malahna kniga...* Stjepan Konzul Istranin. Pretisak izd. iz 1561. Za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih. Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«. 7–18.

– –, 2009: Konzul Istranin, Stjepan. *Hrvatski biografski leksikon*. On-line izdanje. Posjet 22. 1. 2017: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=237>.

Slavko JEŽIĆ, 1993: *Hrvatska književnost od početka do danas (1100–1941)*. Prema prvom izdanju iz 1944. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Mihovil KOMBOL, Slobodan Prosperov NOVAK, ²1992: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog Preporoda*. Zagreb: Školska knjiga.

– –, ²1961: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog Preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jože KORUZA, 1993: *Značaj pesniškoga zbornika ‚Pisanice od lepeh umetnost‘*. Maribor: Obzorja.

Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, 1990: *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Elizabeta PALANOVIĆ, 1983: Anton Dalmatin. *Hrvatski biografski leksikon*. On-line izdanje. Posjet 12. 2. 2018: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=739>.

u naslovnici Konzulovo ime kao autora ne spominje. Ono je kao takvo, zajedno s imenom Antona Dalmatina zapisano na kraju predgovornog obraćanja čitatelju. Predgovor naslovljen *Onim koji ove knjižice stati budu*. Predgovor potpisan je ovako: »Umiljeni sluge vaši Anton Dalmatin. Stipan Istrijan« (Dalmatin, Istrijan, 1564 /pretisak iz 1991/: (6)).

Slobodan PROSPEROV NOVAK, 1997: *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.* II. knjiga. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Jakša RAVLIĆ, 1972: Proza XVI. i XVII. stoljeća. *Zbornik proze XVI. i XVII. Stoljeća.* Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knj. 11. Priredio Jakša Ravlić. Zagreb: Zora-Matica hrvatska. 7–12.

Nikola VISKOVIĆ, 1996: *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji.* Split: Književni krug.

Vlačić, Matija Ilirik. *Hrvatske enciklopedije.* On-line izdanje. Posjet 9. 10. 2017: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65013>.

Branko VODNIK, 1913: *Povijest hrvatske književnosti.* Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. S uvodom Vatroslava Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Zagreb: Matica hrvatska.

O PRIDIGAH IZ *POSTILE* (1568) ANTUNA DALMATINA IN STIPANA KONZULA

Prispevek se osredotoča na hrvaško protestantsko literaturo, ki je imela središče v Urachu in katere glavno gonilo je bil Ivan Ungnad (1493–1564), ki je ustanovil tiskarno in zbral sodelavce. Izdal je 37 hrvaških verskih knjig v glagolici, cirilici in latinici v visoki nakladi. V uvodnem delu prispevka je predstavljena hrvaška protestantska literatura z vidika hrvaškega literarnega zgodovinopisja (periodizacija, geografska lega, žanrska struktura, predstavniki, jezik, knjižna funkcija ...). V drugem delu je pozornost usmerjena na del latinske izdaje *Postile* (Regensburg, 1568) Antuna Dalmatina in Stipana Konzula. Pred latinsko izdajo je bila *Postila* že objavljena v glagolici (Tübingen, 1562) in cirilici (Tübingen, 1563). Gre za prevod latinskega dela Johanna Brenza (1499–1570). Latinska izdaja *Postile* ima predgovor v nemščini in hrvaščini (vsebuje pohvalo reformacije in podatek o številu knjig, objavljenih v hrvaščini v glagolici, cirilici in latinici). V prvem delu *Postile* so nedeljske pridige od adventa do velike noči. Članek analizira adventne pridige iz *Parvega dela Postile*. Vsako nedeljo adventa razlagata dve pridigi (homiliji). Pridige so oblikovane po skupnem modelu: branju odlomka iz evangelija (dva iz Matejevega, enega iz Lukovega in Janezovega) sledi apostrofiranje vernikov, določanje teme, nato njena razlaga in zaključek. Analiza pridig je pokazala, da vsebino določajo predvsem svetopisemska besedila, nato gibanja v družbi in slog v literaturi (odsotnost pesniškega ornatusa, ki mu protestantska literatura ni bila naklonjena). Pridige so napisane v maternem jeziku brez latinskih citatov, da bi bile bolj razumljive bralcem. So prevodne in zato zelo slabo odprte za zunanjo vsebino (predvsem hrvaško). Kljub temu pa je v njih ostalo zapisano sovraštvo proti Turkom, zato pridigarji razlagajo, da mora vsak človek prispevati k ohranjanju razglasitve Jezusovega prihoda. Če človek na to pozabi, bo raztrgan in uničen kot Turki. V analiziranih pridigah se avtorja zavzemata za Lutrovo doktrino o vračanju k Svetemu pismu in zikanje božanskega prvenstva papeža, potrjujeta svobodno voljo in nasprotovanje avtoriteti. V tretjem delu članka je ugotovljeno, da so adventne pridige prepričljive, da njihova resničnost in zanimivost temeljita na svetopisemskem besedilu in ne na fiktivnih in nerealnih zgodbah ter da je izraz jednat, zaključki pa logični.